

2. Кримський С. Б., Булатов М. О., Мельничук О. С. Мислення // Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [онлайн] / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=64650 (дата звернення: 05.11.2021).
3. Мацко Л. А., Прищак М. Д., Годлевська В. Г. Основи психології та педагогіки: навч. посібник для студентів заочної форми навчання. Вінниця: ВНТУ, 2009. 163 с.
4. Писарчук О. Т. Активізація навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів в умовах освітньо-розвивального середовища: проблеми і шляхи розв'язання. *Sciens and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. Budapest, 2014. Т. 2 (10). Issue 20. С. 90–93.
5. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 15 липня 2021 року № 1667-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/TM056045> (дата звернення: 06.11.2021).
6. Чайка В. М. Основи дидактики: навчальний посібник. К.: Академвидав, 2011. 240 с.

REFERENCES

1. Dutkevych T. V. *Dytiacha psykholohiia: navchalnyi posibnyk* [Child psychology: textbook]. Kyiv: Tsentru uchbovoi literatury, 2012. 424 p.
2. Krymskyi S. B., Bulatov M. O., Melnychuk O. S. *Myslennia* [Thinking] // *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy: elektronna versiiia* [online] / hol. redkol.: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskyi, M. H. Zhelezniak ta in.; NAN Ukrainy, NTS. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2018. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=64650 (data zvernennia: 05.11.2021).
3. Matsko L. A., Pryshchak M. D., Hodlevska V. H. *Osnovy psykholohii ta pedahohiky: navchalnyi posibnyk dlia studentiv zaochnoi formy navchannia* [Fundamentals of psychology and pedagogy: Textbook for part-time students]. Vinnytsia: VNTU, 2009. 163 p.
4. Pysarchuk O. T. *Aktyvizatsiia navchalno-piznavalnoi diialnosti molodshykh shkoliariv v umovakh osvitno-rozvyvalnoho seredovysysha: problemy i shliakhy rozv'iazannia* [Activation of educational and cognitive activity of elementary school students under conditions of educational and developmental environment: problems and solutions]. *Science and Education. a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. Budapest, 2014. Т. 2 (10). Issue 20. P. 90–93.
5. *Pro avtorske pravo i sumizhni prava: Zakon Ukrainy vid 15 lypnia 2021 roku № 1667-IX* [On copyright and related rights: The Law of Ukraine of July 15, 2021 № 1667-IX]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/TM056045> (data zvernennia: 06.11.2021).
6. Chaika V. M. *Osnovy dydaktyky: navchalnyi posibnyk* [Fundamentals of didactics: textbook]. Kyiv: Akademvydav, 2011. 240 p.

УДК 373.3.015.31:159.942.3
DOI 10.25128/2415-3605.21.2.6

ОКСАНА ПИСАРЧУК

<https://orcid.org/0000-0003-0110-9174>
pysarchukoksana04@gmail.com
кандидат педагогічних наук, доцент
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка
вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль

ВОЛОДИМИР ЧАЙКА

<https://orcid.org/0000-0003-3665-0403>
chaikvm2704@gmail.com
доктор педагогічних наук, професор
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка
вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ГУМОРУ ЯК ЗАСОБУ
НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ**

Проаналізовано різноманітні підходи до трактування сутності поняття «гумор»; обґрунтовано складність природи гумору, яка зумовлена синтетичним поєднанням комунікативної, емоційної та інтелектуальної сфер, особистісними рисами дитини, соціокультурними умовами її формування. Досліджено проблему застосування елементів гумору під час організації освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти в контексті наукових напрацювань відомих вчених (Ш. Амонашвілі, Я. А. Коменського, А. Макаренка, В. Сухомлинського, О. Савченко й ін.). Досліджено психолого-педагогічний потенціал гумору як засобу навчання і виховання учнів початкової школи, який передбачає сукупність усіх наявних засобів, можливостей гумору, що можуть бути використані в педагогічній діяльності та освітньому процесі загалом. Виокремлено комплекс психолого-педагогічних умов підвищення його продуктивності: створення атмосфери співпраці та довіри через вміле використання гумористичних методів і прийомів; адекватність гумору особливостям розвитку емоційної сфери молодших школярів; органічне використання гумору у змісті навчального матеріалу. Обґрунтовано роль впливу елементів гумору на емоційну сферу молодших школярів під час організації освітнього процесу у початковій школі. Відображено взаємозв'язок ціннісних емоційних станів (інтересу, радості, здивування) із психічними процесами особистості (пам'яттю, волею, мисленням) під час використання елементів гумору на уроках у початковій школі. Відображено форми прояву гумору в побуті учнів початкової школи, особливості їх формування та розвитку відповідно до вікової категорії.

Ключові слова: гумор, психолого-педагогічний потенціал гумору, освітній процес початкової школи, учень початкової школи.

OKSANA PYSARCHUK

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
2 Maksym Kryvonis Str., Ternopil

VOLODYMYR CHAIKA

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
2 Maksym Kryvonis Str., Ternopil

**PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL POTENTIAL OF HUMOUR AS A
MEANS OF TEACHING AND NURTURING PRIMARY SCHOOL PUPILS**

The relevance of the article is stipulated to the active search for qualitatively new ways to improve the efficiency of the educational process in primary school. One of them is humour as a special property of human nature. The use of elements of humour in the organization of the educational process in primary school, methods and techniques based on wit, has significant psychological and pedagogical potential and is a significant reserve for improving the effectiveness of learning, education and personality development of primary school. The application of forms of humour with pupils of primary school in work contributes to the development of personal qualities of pupils, the formation of their critical thinking, the ability to make decisions independently and creatively approach any business. The purpose of the article is to determine the psychological and pedagogical potential of humour as a means of teaching and nurturing pupils of primary school.

Various approaches to the interpretation of the essence of the concept of "humour" are analyzed in the article; the complexity of the nature of humour is grounded, which is stipulated to synthetic combinations of communicative, emotional and intellectual spheres, personal traits of a child, socio-cultural conditions of its formation. The problem of application of elements of humour during the organization of educational process in establishments of general secondary education in the context of scientific developments of known scientists (Ya. A. Komensky, A. Makarenko, V. Sukhomlinsky, Sh. Amonashvili, O. Savchenko) is investigated. The psychological and pedagogical potential of humour as a means of teaching and nurturing pupils of primary school, which provides a set of all available tools, opportunities for humor that can be used in teaching and educational process in general, and identified a set of psychological and pedagogical conditions to increase its productivity: creating an atmosphere of cooperation and trust through the skillful use of humorous methods and techniques; adequacy of humor to the peculiarities of the development of the emotional sphere of junior pupils; organic use of humor in the content of educational material. The role of the influence of humor elements on the emotional sphere of junior pupils during the organization of the educational process in primary school is

substantiated. The relationship of value emotional states (interest, joy, surprise) with the mental processes of the individual (memory, will, thinking) during the use of elements of humour in primary school lessons is analyzed. The forms of humour in the life of pupils of primary school, the peculiarities of their formation and development in accordance with the age category are reflected.

Keywords: *humour, psychological and pedagogical potential of humour, the educational process of primary school, primary school pupil.*

Пошук якісно нових шляхів підвищення ефективності освітнього процесу в школі зумовив створення нових технологій, які спрямовані на розвиток особистісних якостей учнів, формування критичного мислення, умінь самостійно приймати рішення і творчо підходити до будь-якої справи, активно брати участь в суспільному та культурному житті. Водночас у розробці нових методик навчання і виховання недостатньо уваги приділяється розвитку особистісного потенціалу вчителя, його професійних якостей.

Велику педагогічну цінність становить особлива властивість людської природи – гумор і його природне вираження – сміх. Включення в освітній процес методів та прийомів педагогічного впливу, які базуються на знанні психолого-педагогічного потенціалу гумору, специфіки процесів його сприйняття і прояву, є суттєвим резервом підвищення ефективності процесів навчання, виховання та розвитку особистості. На жаль, в початковій школі майже не використовують могутніх психолого-педагогічних можливостей гумору.

Однак у молодших школярів домінує емоційне ставлення до навколишнього середовища і широта інтересів. Вони не приймають втомливе, нудне сидіння за партою без «вогника» і натхнення. Навчання в школі повинно базуватися на справжньому інтересі, на досягненні успіху, на переживанні радості пізнання.

Проблема гумору є дуже актуальною і потребує подальшого обговорення, незважаючи на окремі дослідження педагогів минулого і сучасності.

Цю проблему досліджували Я. А. Коменський, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, А. Дістервег, які відзначали важливість та необхідність процесу переживання комічного для дитини та використання елементів гри і розваг у педагогічному процесі. Проте найбільший вклад у розвиток проблеми здійснили Ш. Амонашвілі, А. Макаренко та В. Сухомлинський, які науково обґрунтували позитивну роль гумору в навчально-виховному процесі.

Серед сучасних українських учених використання гумору в педагогічній діяльності досліджують О. Дубініна, Н. Дудник, О. Кулешова, Н. Старовойтенко.

Мета статті – визначити психолого-педагогічний потенціал гумору як засобу навчання і виховання учнів початкової школи.

Поняття «гумор» має різні тлумачення. З психологічної позиції гумор – це позитивна емоція, що називається радістю, яка у соціальних контекстах звичайно викликає когнітивний процес оцінки, що містить сприймання жартівливої, несерйозної невідповідності, і яка на поведінковому рівні виражається відповідною мімікою та сміхом [9, с. 278].

Педагогіка враховує сукупність результатів дослідження природи гумору іншими науками для поповнення свого науково-практичного потенціалу.

Складна природа гумору зумовлена синтетичними поєднаннями комунікативної, емоційної та інтелектуальної сфер, особистісними рисами дитини, соціокультурними умовами її формування.

Одне із найпростіших і точних визначень гумору належить В. Далю: «Гумор – весела, гостра, жартівлива властивість розуму, яка вміє помічати і різко виставляти дивацтва звичаїв, порядків, вдач». Вчений вказав на суттєву його відмінність: це властивість психіки людини, що полягає в умінні «помічати дивацтва» [4, с. 243].

Ідея використання гумору як особливого психологічного засобу в процесі навчання була сформульована філософами, педагогами, ораторами, поетами минулих часів.

Я. А. Коменський стверджував, що людину будь-якого віку, особливо дитину, захоплюють ігри, в яких є елементи задоволення, жартів та емоційної розрядки. Чеський педагог підкреслював в гуморі його природний прояв – сміх, як важливий засіб навчання і виховання учня. Він пропонував в цих процесах об'єднати приємне з корисним, серйозне з розвагою, гру та учіння, використовувати методичний прийом імітації реальних життєвих ситуацій і їх розігрування в умовах класу [5, с. 88].

На думку автора «Великої дидактики», у педагогічній діяльності важливо встановлювати постійні емоційні контакти з учнями, використовувати свій життєвоствердзувальний настрій,

бадьорість духу, доброзичливе ставлення до учнів, а також вміти викладати навчальний матеріал за допомогою особливих дидактичних засобів: рухів рук, наочності, обрядів та розваг [5, с. 93].

Я. А. Коменський відзначав магічну силу гумору і тих емоційних реакцій, які він зумовлює, а також прагнув знайти способи застосування цієї енергії у вихованні та навчанні, підкреслюючи значущість оптимістичного настрою вчителя як елемента його педагогічної майстерності. Крім того, видатний педагог спробував обґрунтувати механізм впливу емоційних переживань на процес сприйняття нової інформації [5, с. 95].

Цікавим щодо вивчення педагогічної сутності гумору є досвід відомих українських педагогів А. Макаренка та В. Сухомлинського. Вони вважали, що гумор є органічною частиною процесу виховання особистості; він активізує інтелектуальні сили дитини, стимулює творчу думку, попереджає дитячі пустощі і прокази, налаштовує на мудре оптимістичне бачення світу.

А. Макаренко розумів почуття гумору як здатність людини бачити в житті суперечності жартівливого характеру і відгукуватися на них емоційно та доброзичливо. Про наявність цього почуття свідчить високий інтелектуальний розвиток людини, її неупередженість в оцінках і судженнях. Грубе і пусте зубоскальство не може змагатися із змістовністю, тонкістю, глибиною справжнього почуття гумору [8, с. 182].

Окрім цього, А. Макаренко вважав гумор важливою рисою педагогічної майстерності, яка спрямована на те, щоб дитина відчувала себе не об'єктом виховання, а особистістю, тобто суб'єктом. Аналіз досвіду цього педагога-практика свідчить, що доброзичливий жарт, іронія, сміх завжди є стимулом позитивних дій і сприяє вихованню людини [8, с. 181].

На думку А. Макаренка, гумор як засіб педагогічного впливу вимагає дотримання таких психолого-педагогічних умов: врахування душевного стану вихованців, активізації їх прихованих почуттів, авансування довіри, створення ситуації здивованості тощо. Використовуючи виховний потенціал гумору, А. Макаренко застосовував розігрування фарсу, уявне схвалення, умовну вимогу, незаслужене захочення, іронію та ін. У своїй практиці він часто використовував комічні ситуації, радісні ситуації, які слугували міцним засобом педагогічного впливу [8, с. 183].

Відомим у педагогічних колах є вираз А. Макаренка про мажорний стан як властивість, характерну ознаку колективу і вихователя. Він рішуче виступав проти «сірого і похмурого вигляду педагога», піддавав нещадній критиці похмурих, безликих» байдужих вихователів, стверджував, що «навколо таких, зазвичай, діти гаснуть», не розкривають себе, виявляють часто антипатію, неприязнь» [8, с. 182].

Значний педагогічний потенціал в гуморі вбачав В. Сухомлинський. Під цим поняттям він розумів здатність оптимістично, життєрадісно сприймати дійсність. «Мова йде не тільки про веселий, життєрадісний настрій людини і колективу, а насамперед про особливе бачення світу, особливе ставлення до людей, обставин, подій, самого себе» [13, с. 177].

Психіка дітей і підлітків характеризується потребою діяльності, радості, сміху, які полегшують щоденні труднощі буття. Він підкреслював важливість розвитку в дитині здатності сміятися, стверджувати почуття гумору. Навчити дитину дивитися на світ з життєрадісною усмішкою – одне з найбільш важливих завдань виховної роботи.

Василь Олександрович називав гумор «зворотньою стороною мислення», а його прояв – радісним подивом і бачив в цій чудовій особливості людської природи особливу спонукальну силу, що активізує інтелектуальні сили дитини, стимулює творчу думку, налаштовує на мудре бачення світу. Дитячий сміх свідчить про радості, які є виявом новизни, зацікавленості до нового. «Умійте бачити світ, радісно дивуючись», – писав він [13, с. 180].

В. Сухомлинський застерігав вчителів від сміху жорстокого, бездушного, коли дитина сміється над помилками і слабкостями інших, сміється там, де потрібна допомога. Все це, згідно з його твердженням, призводить до розвитку в душі маленької людини безсердечності, егоїзму, байдужості. Жорстокий, дурний сміх не подолати ні покаранням, ні заборонами. Уміння дитини з посмішкою бачити світ, в якому не може жити злість і жорстокість, – це той ідеал, до якого необхідно прагнути кожному, хто присвятив своє життя роботі з дітьми [13, с. 180].

Доброзичливий гумор може стати надійним засобом попередження дитячих пустощів і витівок. В. Сухомлинський дорікав тим учителям, які на дитячі пустощі відповідали злобою і роздратуванням. «Це одна з прикрих педагогічних помилок», – писав він. Недоречний сміх варто знешкоджувати гумором і не вступати в пусте прирікання з учнем. «Здатність бачити в

порушені дисципліни смішне і присоромити смішним – в цьому виявляється вміння проникнути розумом і серцем в духовний світ дитини» [14, с. 91].

Досвід В. Сухомлинського з використання гумору у вихованні становить велику цінність. Відзначаючи необхідність розвитку в дитині здатності сміятися, він вважав, що навчати гумору і сміху треба з дитинства. Гумор активізує інтелектуальні сили дитини, розвиває гнучкість мислення, виховує співчуття, людинолюбство і совість. Оптимізм, життєрадісність, вміння з посмішкою дивитися на світ – це ті якості, які прагнув формувати В. Сухомлинський у своїх вихованців. Недаремно систему виховання дітей він називав «школою радості» [14, с. 92].

Досвід передових учителів щодо використання педагогічного потенціалу гумору і сміху був розвинений Ш. Амонашвілі. Він вважав, що навчально-пізнавальна діяльність учня повинна стимулюватися не тільки засобами цікавого навчального матеріалу і різних методів його викладання, а й характером стосунків, які створює педагог в процесі навчання. Тому особливого значення набуває оптимізм як органічна якість справжнього педагога [2, с. 272].

«Песимізм в навчанні і вихованні рівносильний тому, щоб заживо поховати можливе радісне майбутнє дитини; лише оптимізм надихає дитину, пробуджує в ній приховані можливості», – писав Ш. Амонашвілі [2, с. 273]. Для підтримки оптимістичного настрою в собі і своїх учнях педагогу необхідний добрий і щирий гумор. Він «зрівнює» дорослого і дитину», допомагає вчителю прожити в кожній дитині своє дитинство.

Кожен педагог, на думку Ш. Амонашвілі, повинен мати в своєму арсеналі різні способи і прийоми, щоб на уроці створювати радісну ситуацію для кожного учня. Цього він може досягти своєю доброю усмішкою, яка стимулює роботу учня [2, с. 274].

У процесі експериментального навчання великий педагог довів, що молодші школярі особливо реагують на веселі ілюстрації, в яких добрий гумор, винахідливість, дотепність трансформовані у зміст життя дітей. Вони з більшим завзяттям працюють з ними, складають усні і письмові розповіді. Збагнувши гумор, діти радісно сміються, що свідчить про здійснення і завершення акту пізнання. Пізнавальний гумор всебічно сприяє розширенню пізнавальних інтересів школярів і впливає на зміцнення їх оптимістичного, радісного ставлення до учіння. Ш. Амонашвілі вважав пізнавальний гумор важливою психолого-дидактичною проблемою, яку необхідно вирішувати насамперед в методичному аспекті [2, с. 274].

У книзі «Здрастуйте, діти!» він наголошував, що окрасою уроків має стати дзвінкий дитячий сміх. «Досвід переконав мене в тому, що сміх не лише стимулює пізнавальний процес, а й сам є одним із способів і результатів пізнання. Сміх – це яскрава форма вираження радісних переживань... Багато педагогів замість того, щоб викликати сміх у дітей, переслідують його. Для мене ж він – важлива педагогічна проблема, і діти часто будуть сміятися на моїх уроках, сміятися «серйозно». Їм треба буде скласти розповідь за смішними сюжетними картинками, і в класі пролунає сміх. «Чому ви смієтесь? Що тут смішного?» – запитаю я, і вони наввипередки стануть описувати ситуацію, пояснюючи, чому вона смішна. Ми будемо сміятися разом, і я попрошу їх принести таке ж задоволення рідним і близьким, словесно описати їм зміст ситуації. «Якщо ви зможете викликати сміх в інших, отже, ви вмієте добре і правильно розповідати!» – скажу я дітям» [1, с. 12].

Педагогічний досвід Ш. Амонашвілі, А. Макаренка, В. Сухомлинського не втратив своєї актуальності в наші дні. Не викликає сумніву, що досвід великих педагогів з використання педагогічного потенціалу гумору і сміху треба використовувати в сучасній школі, вимагати від учителів, в процесі їх професійного становлення, життєрадісно ставитися до навколишнього світу і своїх вихованців.

О. Савченко наголошує на тому, що педагог у кожному учневі повинен бачити людину, гідну поваги, вчитель має відмовитися від виховання на заборонах, на уроках йому необхідно створити «поле впорядкованої свободи», відроджувати роль позитивного зразка. Усе це повинно виявитись у зміні позиції вчителів та учнів в різних формах спілкування. Справжній учитель має бути гуманним, вдало застосовуючи добрий гумор і дотеп, він не повинен перенапружувати збудливу, знервовану, сором'язливу дитину [11, с. 28].

Звернення до почуття гумору робить навчання не просто «живішим» та цікавішим – воно ще сприяє розвитку образного компонента мислення. Саме несподівані повороти думки і незвичайні ракурси створюють часто ефект смішного.

Розвивати у дитині здатність сміятися, утверджувати почуття гумору – означає зміцнювати її розумові сили і здібності, вчити добре думати і мудро бачити світ. Відкриваючи світ, дитина на кожному кроці зустрічається з неочікуваним, яке викликає або здивування, або переляк чи сміх. Сміх – це радісне здивування, яке є тією спонукальною силою, що пробуджує інтелектуальні сили дитини, які потрібні для творчості засобами слова (створення казок, оповідань, віршів та ін.) [12, с. 273].

Дитина не може жити без сміху, пустошів, – зазначає В. Сіткар. – Якщо ви не навчили її сміятися, радісно дивуватися, співчуваючи, бажаючи добра, якщо ви не зуміли викликати у неї мудру і добру посмішку, вона буде сміятися зі злобою, недобррозичливо, сміх її буде насмішкою. Чим тонша емоційна і моральна культура кожної особистості, тим більше сил віддає кожен вихованець, творячи добро іншій людині, тим ширше відкриваються дитячі очі на ситуації, риси, положення, які заслуговують здорової посмішки [12, с. 274].

Отже, володіючи достатньою інформацією про гумор, його види, функції та прийоми, вчитель має великі можливості ефективніше впливати на своїх учнів. Бо саме розумний, доречний, добрий гумор допоможе і зрозуміти, і запам'ятати, і, головне – полюбити навчальний предмет, педагога, який його викладає, та весь навколишній світ і людей у ньому.

Важливим напрямом використання гумору як засобу навчання і виховання учнів початкової школи є знання про їх емоційну сферу. У молодших школярів домінує емоційне ставлення до навколишнього середовища і широта інтересів. Позитивні емоції в сукупності створюють атмосферу емоційного комфорту як однієї із складових емоційного благополуччя в освітньому процесі.

На жаль, як свідчать наші спостереження, суттєве значення в навчально-виховному процесі займають негативні емоції, що погано впливають як на загальний психологічний стан учня, так і на його діяльність, в тому числі навчальну. Кількість учнів, які відчувають себе в житті нещасними і непотрібними, страждають невротами, постійно збільшується. Як фактор ризику можна відзначити дисбаланс у розвитку дітей, обумовлений прагненням дорослих дати їм якнайбільше знань на шкоду формуванню інтуїції, фантазії, творчих здібностей.

Досліджуючи емоційний розвиток учнів молодшого шкільного віку, психологи визначили такі особливості їхньої емоційної сфери: втрата дитячої безпосередності; посилення функції самосвідомості; підвищена чутливість до всього, що відбувається довкола, здатність глибоко і болісно переживати; емоційна нестабільність, часта зміна настроїв, схильність до короточасних і бурних афектів; розвиток вміння володіти своїми почуттями; поява рефлексії – здатності до самоаналізу; краща орієнтація в соціальних ситуаціях і надання більшого значення реакції на інших людей [6, с. 193].

Молодший шкільний вік називають вершиною дитинства. Зберігаючи багато дитячих якостей, зі вступом до школи у дитини змінюються інтереси, цінності, весь устрій життя. Емоційна вразливість доповнюється подальшою диференціацією сором'язливості, що виявляється у реагуванні на людину, оцінка якої має чимале значення. Розвивається почуття самолюбства, що виявляється в гнівному реагуванні на зауваження, а будь-яке приниження їх особистості формує негативні емоційні переживання [3, с. 162].

У цей період стають більш помітними розважливості дитини, її особлива орієнтація на дорослих. Розвиток теоретичного мислення дає можливість передбачати результати своїх дій. Відбувається формування вищих емоцій та почуттів, що, на відміну від первинних емоцій, є засобом орієнтації, пристосування, а також основою довільної поведінки.

Цінність інтересу полягає у тому, що він спонукає дитину до дослідження оточуючого світу. Ціннісна сторона цієї емоції полягає в тому, що вона може уповільнювати діяльність молодшого школяра, але може і побудити інтуїцію та творчі здібності. Адже емоція радості разом з емоцією інтересу забезпечує соціалізацію дитини.

Разом з емоціями інтересу і радості важливе місце займає емоція здивування, що породжується різкою зміною ситуації, в якій люди зазвичай відчувають приблизно таке ж задоволення, як і в ситуації, що викликає інтерес. Здивування виконує роль виведення нервової системи з того стану, в якому вона в даний момент перебуває, і пристосування її до несподіванок.

Найбільш ефективним процес навчання буде тоді, коли ці три ціннісні емоційні стани (інтерес, радість, здивування) будуть переживатися учнями одночасно, комплексно.

Почуття пов'язані з пам'яттю, волею і мисленням. Пам'ять зберігає не тільки відомості, факти, події, а й чуттєве ставлення до них. Пам'ять почуттів може бути набагато сильнішою від логічної пам'яті. Проте це лише одна сторона взаємовідношень почуттів і пам'яті. Друга сторона полягає в тому, що робота пам'яті породжує чуттєві переживання: відмова пам'яті викликає неприємне почуття. І навпаки, коли людині вдається згадати, «витагнути» з пам'яті те, що спочатку не піддавалось мимовільному пригадуванню, у неї виникає радість, мимовільне задоволення, навіть якщо зміст того, що вона пригадала – почуттєво-нейтральний.

Нарешті, ще одна сторона взаємовідносин почуттів і пам'яті. Значно краще, швидше і міцніше запам'ятовується інформація, яка «емоційно забарвлена», викликає живі, яскраві почуття, ніж та, яка нейтральна, залишає людину байдужою. Цю умову постійно повинні враховувати педагоги під час підготовки і відбору навчального матеріалу.

Почуття пов'язані не тільки з пам'яттю, а й з мисленням і творчою діяльністю. Говорячи про те, що великі досягнення потребують від людини великих почуттів, ми торкаємось проблеми мотивації поведінки. У будь-якій діяльності можна виділити зовнішню мотивацію, не пов'язану з характером роботи, і змістову мотивацію, коли зміст діяльності (а не очікувана нагорода) цікавий і приємний. Чим сильніші бажання, тим вищі результати [7, с. 154].

Гумор, незалежно від віку його носія, відіграє для нього дуже важливу функцію і є своєрідним особистісним маркером: людина може сміятися (якщо це щирий сміх, а не сміх-наслідування оточуючих) тільки над тим, що їй зрозуміло і що для неї вже або ще не несе великої напруги, але тим не менш актуально.

Іноді говорять, що у маленьких дітей нібито гумор відсутній, але це, звичайно, неправильно. Можна говорити про слабкий прояв гумору у дітей, але не про його відсутність: сила логіки у них недосконала, моральні судження вузькі, естетичні поняття ще не сформовані. Спостереженнями встановлено, що навіть дуже маленькі діти володіють почуттям гумору, який поступово, розвиваючись, переходить від нижчих форм до вищих.

На нижчому ступені він виявляється в знуцаннях над товаришами, різних пустоцях; на вищому – в неочікуваних поворотах думки і мовлення, в дотепних відповідях, забавних словечках, сатиричних зауваженнях, хоча часто в недосконалій формі. Розвиток елементів гумору проходить далі, проте скоро стає очевидним, що він починає сильно відставати від розвитку інших важливих складових розумової еволюції дітей. Це прямо вказує на те, що розвиток гумору ніколи не вважався педагогами і не вважається таким, який заслуговує на серйозну увагу і цінним настільки, щоб його варто культивувати. Звідси виходить, що властива дитині нижча, груба форма гумору так і залишається малорозвиненою, не приносячи таким чином тієї величезної і різноманітної користі, яка полягає в його розвинутій формі.

Нижчою і найгрубшою формою дитячого гумору є схильність дразнити, знуцатися над своїми друзями. Вона властива двом статям, але особливо хлопчикам. Смішні прізвиська, клички – ось звичайна груба форма дитячого гумору. Дорослі теж часто отримують задоволення від грубих видовищ, жартів, демонструючи тим самим всю нерозвиненість власного гумору.

Вже у початковій школі спостерігається певний антагонізм між хлопчиками та дівчатками. Конфлікти, звичайні скарги, які доводиться чути вчителям («А Микола штовхається!») або «Максим забрав у мене пенал!» тощо), – результат невміння різностатевих дітей спілкуватися. Хлопчики поведінкою, інтересами старанно доводять собі та навколишнім, що вони чоловіки. Вже не сприймають усе дівоче, вважаючи представниць протилежної статі «ябедами», ніжними, недоторканими. А дівчатка, відповідно, зневажають хлопчиків за грубість, невгамовність, неохайність, сприймають таку поведінку не як гру, а як бажання образити, принизити [12, с. 275].

Те, що хлопчики хочуть бути в очах дівчат хорошими, – яскравий приклад їх незіпсованості. І у всіх їхніх пустоцях немає нічого дивного: це дитячі витівки, які легко знешкодити гумором.

Загалом закономірно, що у молодших школярів та підлітків почуття гумору набуває більш складної форми і діапазон речей, які його зумовлюють, істотно розширюється. Так їх може розсмішити «те, що насправді не трапляється». Наприклад: «Батько запитує доньку: – Хто з'їв печиво? – Ніндзя. – Щось я їх не бачу... – Їх ніхто не бачить, татку». Це може бути ситуація, коли дорослий починає поводитися навмисно нерозумно і, наприклад, на новорічному

ранку мішок з подарунками ставить під стільцем. Звичайно, діти вже розуміють, що дії ці створюються для комічності ситуації, але разом з тим їм подобається те, що вони теж можуть бути розумнішими від дорослих, і, що, очевидно, вони б шукали подарунки в іншому місці.

Подібні жарти, коли батьки або вчителі навмисно дають дітям можливість на якийсь час перевершити їх в інтелектуальному або фізичному плані, допомагають дитині відчувати себе самостійною особистістю, яка щось розуміє і вміє в цьому світі, а не тільки залежною від волі дорослого маленькою дитиною.

Також дітей може веселити чиесь неправильне поведження або невідповідність побаченого загальноприйнятим нормам. Товариш, який майстерно кривить різні фізіономії, виглядає для них одночасно і смішним, і яскравим прикладом того, якою особа не повинна бути. Тобто це допомагає засвоювати еталони і моделі очікуваної з боку дорослих поведінки, а з іншого боку показує, що ці моделі не єдині, завдяки чому розширюється уявлення про навколишній світ.

Отже, проаналізувавши вікові особливості молодших школярів, психолого-педагогічний потенціал гумору, визначено, що під час освітньої діяльності учні початкової школи повинні переживати якомога більше позитивних емоцій, основними з яких є: радість, здивування та інтерес, що в сукупності сприяють створенню комфортних умов для ефективного навчання, виховання і розвитку особистості учнів. Психолого-педагогічний потенціал гумору стане більш продуктивним, якщо буде використовуватися в процесі реалізації комплексу психолого-педагогічних умов: 1) створення атмосфери співпраці та довіри через вмиле використання гумористичних методів та прийомів; 2) адекватність гумору особливостям розвитку емоційної сфери молодших школярів; 3) органічне використання гумору у змісті навчального матеріалу.

Перспективи подальших досліджень полягають в розробці модернізованого змісту методичних матеріалів з використанням гумору для учнів та вчителів початкової школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амонашвили Ш. А. Здравствуйте, дети! М.: Просвещение, 1983. 208 с.
2. Амонашвили Ш. А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса. Минск: Университетское, 1990. 560 с.
3. Вікова та педагогічна психологія: навч. посібник / О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук та ін. К.: Просвіта, 2001. 413 с.
4. Даль В. И. Толковый словарь русского языка. М.: Эксмо, 2000. 736 с.
5. Коменський Я. А. Вибрані педагогічні твори. Т. 1: Велика дидактика / за ред. А. Красновського. К., 1940. 248 с.
6. Кормило О. Емоції як індикатори мотивації учіння молодших школярів. *Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації: матеріали IV Всеукр. наук. конф.* Тернопіль: ТНПУ, 2008. С. 191–197.
7. Лук А. Н. Эмоции и чувства. М.: Знание, 1982. 176 с.
8. Макаренко Л. С. Некоторые выводы из моего педагогического опыта. Пед. соч.: в 8 т. М.: Педагогика, 1984. Т. 4. С. 242.
9. Мартин Р. Психология юмора. СПб.: Питер, 2009. 480 с.
10. Морозова Т. Г. Зачем детям чувство юмора и как его развивать. Психолог. 2014. URL: <http://www.b17.ru/article/16806/>
11. Савченко О. Я. Розвиток пізнавальної самостійності молодших школярів. К.: Рад. школа, 1982. 176 с.
12. Сіткар В. Гендерні аспекти дитячого гумору і творча спадщина В. Сухомлинського. *Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Педагогіка.* 2002. № 5. Спецвипуск. В. Сухомлинський і сучасність: Батьківська педагогіка. С. 272–276.
13. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка. К.: Рад. школа, 1978. 263 с.
14. Сухомлинський В. О. Сердце отдаю детям. К.: Рад. школа, 1974. 288 с.

REFERENCES

1. Amonashvili Sh. A. Zdravstvuyte, deti! [Hello children!]. M.: Prosveschenie, 1983. 208 s.
2. Amonashvili Sh. A. Lichnostno-gumannaya osnova pedagogicheskogo protsesssa [Personally humane basis of the pedagogical process]. Minsk: Universitetskoe, 1990. 560 s.
3. Vikova ta pedahohichna psykholohiia: navch. posibnyk [Age and pedagogical psychology] / O. Skrypchenko, L. Dolynska, Z. Ohorodniichuk ta in. K.: Prosvita, 2001. 413 s.
4. Dal V. I. Tolkoviyi slovar russkogo yazyika [Explanatory dictionary of the russian language]. M.: Eksmo, 2000. 736 s.

5. Komenskyi Ya. A. Vybrani pedahohichni tvory. T. 1: Velyka dydaktyka [Selected pedagogical works. Vol. 1: Great didactics] / za red. A. Krasnovskoho. K., 1940. 248 s.
6. Kormylo O. Emotsii yak indykatory motyvatsii uchinnia molodshykh shkoliariv [Emotions as indicators of motivation to learning of primary school students]. Problemy ta perspektyvy nauk v umovakh hlobalizatsii: materialy IV Vseukr. nauk. konf. Ternopil: TNPU, 2008. S. 191–197.
7. Luk A. N. Emotsii i chuvstva [Emotions and the senses]. M.: Znanie, 1982. 176 s.
8. Makarenko L. S. Nekotoryie vyivodyi iz moego pedagogicheskogo opyita [Some conclusions from my teaching experience]. Ped. soch.: v 8 t. M.: Pedagogika, 1984. T. 4. S. 242.
9. Martin R. Psihologiya yumora [The psychology of humor]. SPb.: Piter, 2009. 480 s.
10. Morozova T. H. Zachem detiam chuvstvo yumora y kak eho razvyvat [Why do children need a sense of humor and how to develop it]. Psykholoh. 2014. URL: <http://www.b17.ru/article/16806/>
11. Savchenko O. Ya. Rozvytok piznavalnoi samostiinosti molodshykh shkoliariv [Development of cognitive independence of primary school children]. K.: Rad. shkola, 1982. 176 s.
12. Sitkar V. Henderni aspekty dytiachoho humoru i tvorcha spadshchyna V. Sukhomlynskoho [Gender aspects of children's humor and creative heritage of V. Sukhomlynsky]. Naukovi zapysky TDPU im. V. Hnatiuka. Serii: Pedahohika. 2002. № 5. Spetsvypusk. V. Sukhomlynskyi i suchasnist: Batkivska pedahohika. S. 272–276.
13. Sukhomlynskyi V. O. Batkivska pedahohika [Parental pedagogy]. K.: Rad. shkola, 1978. 263 p.
14. Sukhomlynskyi V. O. Sertse viddaiu ditiam [I give my heart to children]. K.: Radianska shkola, 1974. 288 p.

УДК 37.013.41

DOI 10.25128/2415-3605.21.2.7

ГАННА СЛОЗАНСЬКА

<https://orcid.org/0000-0002-8394-4925>

kulynyak@elr.tnpu.edu.ua

доктор педагогічних наук, доцент
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка
вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ ДО НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Відзначено, що розвиток інклюзивної освіти в Україні набирає стрімких обертів. Активно напрацьовуються механізми організації комфортного освітнього середовища у закладах освіти. Гостро стоїть питання вироблення дієвих стратегій, методик, технік провадження інклюзивного навчання у закладах освіти; підходів до навчання та виховання дітей з різними типами освітніх труднощів, активізації їх потенціалу, розвитку їхніх індивідуальних можливостей, задоволення потреб та інтересів; технологій успішної інтеграції дітей з особливими освітніми потребами (ООП) в освітній простір школи тощо. Доведено дослідниками, що належно організована у закладах дошкільної освіти (ЗДО) підготовка дітей з ООП до навчання у школі полегшує процес адаптації та покращує процес засвоєння знань. Відтак актуалізовано та охарактеризовано особливості підготовки дитини з ООП до навчання у закладах загальної середньої освіти. На основі аналізу багатьох наукових праць, опублікованих у відкритому доступі на системі Google Scholar, у контексті здійснюваного нами дослідження виокремлено ряд особливостей, які необхідно враховувати при підготовці дитини з ООП до навчання у школі. Серед них: 1) розробка і реалізація у ЗДО: індивідуальної освітньої програми підготовки дитини з ООП до навчання у школі з урахуванням індивідуальних особливостей кожної окремої дитини; індивідуальної програми розвитку із врахуванням рекомендацій, запропонованих інклюзивно-ресурсним центром у висновку про комплексну оцінку розвитку дитини; індивідуального навчального плану роботи з дитиною з ООП, який містить інформацію про перелік послуг, що надаватимуться дитині, адаптації та / або модифікації необхідні дитині; 2) розвиток у педагогічних працівників професійних компетентностей, необхідних для роботи з дітьми з ООП; 3) забезпечення ефективності процесу психологічного супроводу дитини з ООП під час підготовки до навчання у школі.